

Jan-Andrea Bernhard

Gwalther Rudolf gyászversei Szegedi Kis István és Méliusz Juhász Péter halálára

I. Bevezetés

A svájci–magyar református egyházi kapcsolatokról szóló kutatásaim során a zürichi Kurt-Jakob Rüetschi, Gwalther munkásságának jó ismerője, hívta fel figyelmemet két gyászversre, amelyet Gwalther Méliusz Péter és Szegedi István, a két híres magyar hittudós halálára írt. Ezeket azonnal leírtam és Kolozsváron a svájci–magyar kapcsolatokról szóló előadásaimban ismertettem.

Ebben a kis tanulmányban szeretném ezeket a nyomtatásban meg nem jelent gyászverseket bemutatni és a történelmi összefüggésekre rámutatni. Péter Miklós lelkipásztor-tanárnak mondok köszönetet a disztichonban írt gyászversek szakavatott magyar fordításáért.

II. Gwalther Rudolf (1519–1586)

Gwalther Rudolf, egy ács fia, 1519. október 2-án született. 1528-ban árva gyermekként került a kappeli iskolába Bullinger Henrikhez. Amikor az 1531. október 11-i kappeli csata után Bullinger Zürichbe menekült és a zürichi tanács Zwingli utódjává választotta, Bullinger ösztöndíjasként saját házánál szállásolta el Gwalthert. 1538-ban Gwalther belépett a bázeli egyetemi hallgatók sorába, később Strassburgban, Lausanne-ban és Marburgban folytatta tanulmányait. A hittudomány mellett főleg filológiával és matematikával foglalkozott. Amikor 1541-ben a regensburgi hitvita zajlott, Gwalther elkísérhette oda Hesseni Fülöp tartománygrófot. Hazatérve, a reformátor egyik lányát, Zwingli Regulát vette feleségül. Ebben az évben, 1542-ben, Jud Leo utódjaként meghívták a zürichi Szent Péter-templom lelkészéül. Itt szolgált Bullinger haláláig (1575), végül Bullinger utóda lett a Grossmünsterben. 1584-ben szellemileg legyengült, majd 1586 karácsonyán meghalt.

Gwalther prédikátorként, építő irodalom írójaként és poétaként volt nagyon ismert és kedvelt. Sok vígjátékot, epigrammát, gyászverset, bibliai témájú költeményt és egyházi éneket írt. Első kiadott művei nem teológiai írások, hanem fordítások és költemények voltak. 1544-ben megjelentette Zwingli műveinek első összkiadását, ennek érdekében Zwinglinek több mint 30 német írását latin nyelvre fordította. Három évvel korábban írta *Apologia pro Zwinglio et operum eius editione* című művét. Gwalther egész életében Zwingli teológiájának követője; ennek ellenére – bár az államegyházhoz ragaszkodott – elutasította a vallásháborút. Gwalther a pápáról és az Antikrisztusról (Endtchrist) szóló öt prédikációjával

(Máté 24) 1546-ban magára haragította a svájci országgyűlést (Tagsatzung)¹. Ez a felháborodás igen kedvezett az irat elterjedésének, úgyhogy rövidesen a református Európa legfontosabb nyelveire lefordították. Homíliái később sok kiadást értek meg, és a 18. századig gyakran használták őket. Sok európai könyvtárban megőrizték Gwalther homíliáit.²

Gwalther, elegáns latin nyelve és kiegyensúlyozott szónoki stílusa révén, a kiterjedt levelezést folytató Bullingernek jelentős segítséget nyújtott. A Szent Péter-templom lelkészeként nagyon szoros kapcsolatban állt Bullingerrel és munkásságával. 1566-ban ő tárgyalt például Schaffhausennel, Mülhausennel és Bázellel a Bullinger által írt II. Helvét Hitvalláshoz való csatlakozásról. Bullinger halála után, az ellenreformáció idejében, a zürichi egyház első lelkészeként (antistes) bölcsességgel és szilárdan munkálkodott, és sokat tett a Pfalzból és Franciaországból menekült hittestvérekért.³

III. Gwalther és Magyarország

Bullinger Magyarországgal való kapcsolatait és levelezését többen kutatták, legbővebben Zsindely Endre, az Institut für Schweizerische Reformationsgeschichte hajdani munkatársa. Zsindely Bullingernek nemcsak a magyarokkal való levelezését vizsgálta meg, hanem Wolf Johannes és Simler Josias levelezését is.⁴ A 16. század 60-as évei végén Bullinger európai levelezése sűrűbbé vált, a magyarokkal való levelezése is. Amióta II. János Zsigmond Blandrata Giorgio támogatójává vált, az antitrinitarizmus egyre inkább megerősödött Erdélyben és Felső-Magyarországon; ezért több magyar egyházi ember Bullingerhez fordult. Ennek ellenére Bullinger, agg korára hivatkozva, elhatározta, hogy a Magyarországgal és Lengyelországgal való levelezést átadja munkatársainak, természetesen saját felügyelete alatt. Wolf Johannes a magyarországiakkal való levelezést vette át, Simler Josias pedig a lengyelekkel levelezett, majd Wolf halála után (1572) a magyarországiakkal is.⁵ A Bullinger haláláig (1575) terjedő korszakból majdnem 50 levél maradt ránk a zürichi hittudósok magyarokkal folytatott levelezéséből.

Amikor Bullinger meghalt, Gwalthernek igényes örökséget kellett átvennie. Nem tudta folytatni Bullinger összeurópai levelezését. Ennek oka főleg az volt, hogy a levelezés nagy része Bullinger patriarkális-lelkipásztori egyéniségének gyümölcse volt. Ezen kívül Bullinger halála után az egyre erősödő ellenreformá-

¹ Cf. Gwalther Rudolf: *Der Endtchrist. Kurtze... bewysung, in fünf Predigten begriffen, dass der Pabst ... eigentlich Endtchrist sye.* 1546.

² A kolozsvári református és unitárius kollégium egykori könyvtárában (ma: akadémiai könyvtár) több mint 20 homíliája van.

³ Cf. Locher Gottfried W.: *Die zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte.* Göttingen 1979. 607.

⁴ Cf. Zsindely Endre: Bullinger Henrik magyar kapcsolatai. In: Bartha Tibor (ed.): *Studia et acta ecclesiastica II.* Budapest 1967. 57–89.

⁵ Cf. Zsindely: i. m. 80.

ció miatt Gwalthert más feladatok vették igénybe. Jellemző, hogy a zürichi hittudósoknak a magyarokkal tartó levelezése ezekben az években majdnem egészen megszűnt, bár Gwalthert sok magyar ismerte. Ezt onnan tudjuk, hogy Gwalther a Bullingernek, Wolfnak és Simlernek írt leveleiben többször üdvözölte a magyarokat.

Közismert, hogy a zürichi egyház 16. századi jelentős képviselőinek hagyatéka és levelezése máig fennmaradt.⁶ A gondos őrzés dacára sok levél elveszett. Így semmi pontosat nem tudunk arról, hogy Gwalthernek hány levele veszett el, és egyáltalán, hogy magyar levelei elvesztek-e. Feltűnő viszont, hogy levelezésében csak két magyar levél⁷ maradt fenn. Az egyik ismert levél Károly Mihálytól származik, aki 1579. szeptember 23-án Frankfurtról levélben fordult Gwaltherhez.⁸ A másikat Czibradi Mihály, wittenbergi diák, 1587. április 4-én írta Gwalthernek anélkül, hogy tudta volna, hogy Gwalther már 1586 karácsonyán meghalt.⁹ Ez a sovány eredmény arra utalhat, hogy Gwalther nagyon keveset írt a magyaroknak, s még az is lehet, hogy egy levelet sem.

Magyarokkal való nagyon szórványos kapcsolatai ellenére Gwalthernek sok műve található különböző magyarországi és erdélyi könyvtárakban. Budapesten kívül, ahol Gwalthernek több mint 50 művét őrzik a könyvtárak, említésre méltó Debrecen (39), Nagyszeben (34), Kolozsvár (27), Sárospatak (19) és Marosvásárhely (11). Kétségtelenül több könyv csak a 17. és 18. században érkezett Magyarországra és Erdélybe,¹⁰ de a könyvekbe írt néhány bejegyzés megerősíti azt, hogy számos példány már a 16. században magyar területre jutott.

IV. Gwalther gyászverseinek történelmi háttere

Már említettem, hogy Gwalther tehetséges költő volt. Hagyatékában, amelynek nagy része a zürichi központi könyvtárban (Zentralbibliothek Zürich) található, van néhány költői mű. Különlegesen érdekes a D 152 jelzetű kötet, amelynek egyik része Gwalthernek 315, rövidebb-hosszabb latin versét és vegyes költeményét tartalmazza, amelyeket Gwalther különböző svájci és európai személyiségeknek írt. A legtöbb gyászvers, epigramma, képvers és baráti köszöntő diszti-

⁶ Csak Bullingertől 12 000 levél maradt fenn. Az Institut für Schweizerische Reformationsgeschichte (Zürich) kiadja Bullinger levelezését (cf. Gäbler Ulrich et alii (ed.): *Briefwechsel Heinrich Bullingers*, 2. Abtlg., 10 kt., Zürich 1973–2003.).

⁷ Egy további levél maradt fenn, amelyet Debreceni Joó János, a későbbi nagyváradi rektor, az ifjú Gwalther Rudolffhoz (1552–1577) intézett (cf. Debreceni Joó Gwalthernek, 1574. november 29-én, StAZ: E II 372, 45–46.). Debreceni Joó Simler Josiással is levelezett 1574–75-ben (cf. Zsindely: i. m. 81.).

⁸ Cf. ZBZ: S 137, 222.

⁹ Cf. ZBZ: F 38, 197a–b. Czibradi Mihályt illetően: SzMÍÉM II. 505.

¹⁰ Megemlíthjük például a marosvásárhelyi Bibliotheca Telekianában megőrzött gwaltheri műveket, amelyek közül néhányat Teleki Sámuel szerzett be különböző könyvauctionokon bázeli és dél-németországi tartózkodása idején (1760–61).

chonban és trisztichonban íródott. Ezeket Gwalther 1542–1582 között negyedréti alakú füzetekbe írta; a 17. században a füzeteket külön gyűjteményként a D 152 kötethez csatolták.

Ebben az említett kötetben vannak Gwalther Szegedi Kis István (1505–1572) és Méliusz Juhász Péter (1536 k.–1572) halálára írt gyászversei.¹¹ A versek kronológiai sorrendje alapján feltehető, hogy Gwalther az 1573-as év második felében írta őket. Természetesen a mai napig nem tudjuk, hogy Gwalther miért írta ezt a két gyászverset. Először is, semmi közelebbi kapcsolatban nem állt Magyarországgal, másodszer ezekben az években Wolf, 1572-től pedig Simler volt illetékes a magyar kapcsolatokban és levelezésben, Gwalther pedig még a Szent Péter-templomban szolgált.

A zürichi hittudósok magyarokkal folytatott levelezése figyelmeztet: Az után, hogy 1572. május 2-án Szegedi Kis István és ugyanazon év december 15-én Méliusz Juhász Péter, az akkori Magyarország két legjelentősebb hittudósa, meghalt, Paksi Cormaeus Mihály, a későbbi sárospataki rektor,¹² 1573. április 5-én levéllel fordult Simler Josiashoz.¹³ Ebben a levélben Szegedi és Méliusz fájó elvesztéséről beszélt, és ebben az összefüggésben kérte Paksi a következőt:

„His igitur, ut piam eorum¹⁴ memoriam celebrem, parentare aliquot Epithaphiis statui, & obsecro, patere abs te hoc officium impetrari, ut aliquot in hanc sententiam Epigrammata, & tuo & Venerandi Domini Bullingeri, ac Clarissimi D. Gualtheri, coeterorumque Fratrum Observandissimorum nomine

¹¹ Ugyanebben a kötetben Macarius (Bódog) Józsefhez címzett baráti köszöntővers is található, amelyet Gwalther írt 1544. június 22-én, amikor Macarius elment Zürichből (cf. ZBZ: D 152, 59v.–60s.). Macarius mint wittenbergi diák, 1544-ben elhatározta, hogy a legfontosabb dél-németországi és svájci városokat és azok reformátorait meglátogatja, hogy úrvacsoratanukról képet alkothasson magának. Június 13–22. között Zürichben tartózkodott, ahol Pellikan Konráddal és Bullinger Henrikkel találkozott. Bullinger előtt Macarius azzal indokolta utazását, hogy Magyarországon már a 40-es évek elején erélyes viták voltak Zwingli úrvacsorata miatt (cf. Macarius Bullingernek, 1544. június 14–19 között, StAZ: E II 367, fol. 257.; Zsindely Endre: Pesti Macarius József levelezése Bullinger Henrikkel. In: Bartha Tibor (ed.): *Studia et acta ecclesiastica* III. Budapest 1973., 933–952. (főként 941 k.); Schlégl István: *Die Beziehungen Heinrich Bullingers zu Ungarn*. Separatum (Zwa 1966), 13 kk.).

¹² Rövid wittenbergi tartózkodás után Paksi Mihály 1566-tól Genfben tanult Bézánál, majd 1568-tól Heidelbergben, 1569-től Frankfurtban és 1571-től Strassburgban folytatta tanulmányait. 1570-ben Paksi Zürichben tartózkodott és megismerte Bullingert és Simlert (cf. Hegyi Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788* (1798). Budapest 2003. 85.; Zsindely Endre: *Bullinger Henrik magyar kapcsolatai*. 81.).

¹³ Paksi Mihály már 1572-ben kétszer fordult Simlerhez (cf. Paksi Mihály Simler Josiasnak, 1572. április 12-én és december 4-én, ZBZ: F 60, 508 kk.).

¹⁴ Az *eorum* Szegedi Kis Istvánra és Méliusz Juhász Péterre utal.

recipiam. Idem egi apud Reverendum D. Bezam per Henricum Stephanum. Idem hic quoque impetraturum me spero a praecipuis S. Theol. Professoribus.”¹⁵

Paksi Simlerhez intézett kérését, utóbbi bizonyára Gwaltherhoz továbbította. Ez a magyarázata annak, hogy Gwalther a két gyászverset megírta. Nem tudjuk, hogy Bullinger és Simler válaszolt-e Paksi kérésére. Legalábbis semmilyen gyászversükről nem tudunk.

Különös jelentősége van ennek a kérésnek, nemcsak azért, mert Gwalther megírta ezt a két gyászverset, hanem azért is, mert a két legjelentősebb magyar hittudós halála után Paksi, az akkori svájci református egyház legjelentősebb képviselőihez (Bézához, Bullingerhez, Gwaltherhez és Simlerhez) fordult. Paksi bizonyára tudatában volt annak, hogy a svájci–magyar református egyházi kapcsolatok egyre erősebbé és intenzívebbé váltak. A magyarországi és erdélyi reformációra gyakorolt zürichi hatás nyilvánvaló volt azóta, hogy Bullinger a *Libellus epistolaris* (1551) című iratával a magyar egyházakhoz és lelkészekhez fordult.¹⁶

A két említett magyar hittudós is kapcsolatban állt a svájci reformáció különböző képviselőivel, és a reformáció svájci irányzata nagy hatást tett rájuk. Különösen látható ez Méliusznál, aki az 50-es évek végétől a genfi teológia hatása alatt állt, 1562-ben saját kátét¹⁷ írt a Genfi Káté alapján, aki a debreceni zsinaton eredményesen szállt síkra a II. Helvét Hitvallás elfogadásáért, és már korán levelezést folytatott Bullingerrel, Bézával és Simlerrel. Ez a hatás Méliusznál sokkal ismertebb és világosabb, mint Szegedi Kis Istvánnál, akit sokszor a reformáció kora legnagyobb szisztematikusaként emlegetnek. Kathona Géza tanulmányai-

¹⁵ Paksi Mihály Simler Josiasnak, 1573. április 5-én, ZBZ: F 60, 510 (cf. Zsindely: *i. m.* 81 k.). Ugyanazon a napon Paksi Bézához is ugyanazzal a kéréssel fordult.

¹⁶ Bullinger *Libellus epistolaris*a csak 1559-ben jelent meg, de két különböző híres magyar nyomdásznál. Az egyik Huszár Gál volt Magyaróváron, a másik a későbbi unitárius Heltai Gáspár Kolozsváron. A két nyomdász nem csak más címet adott az iratnak (Heltai Gáspár *Libellus epistolaris* címet adta, Huszár Gál a *Brevis ac pia institutio Christianae religionis*), de a szöveg sem ugyanaz. Nagy Barna 1967-ben, a II. Helvét Hitvallás elfogadásának 400. évfordulója alkalmából, a latin nyelvű iratot először fordította magyar nyelvre és újra megjelentette (cf. Bullinger Heinrich: *Epistola ad ecclesias Hungaricas earumque pastores scripta MDLI.* (ed. Nagy Barnabas) Budapest 1967.). – A zürichi teológia hatása kétségtelenül még régebbi. Már a Nagyváradi Tételek úrvacsoratanában (1544. július 20.), amely valószínűleg Dévai Bíró Mátyástól származik, ott találjuk a zürichi úrvacsoratan világos hatását. Ismeretes, hogy Dévai Bíró Mátyás, amióta *De praedestinatione* (Bázel 1537) című iratát megjelentette, a predestinációtan képviselője volt. Következő írata Kálvin *Institutiója* (Bázel 1536) hatása alatt állt (cf. *A tíz parancsolatnak, a hit ágazatinak, a miatyánknak, és a hit pecsétinek röviden való magyarázatja.* Krakkó 1538.). Luther 1544 áprilisában Dévai Bíró sacramentariusnak nevezte, ugyanúgy, mint Zwingli követőit (cf. Luther Márton levele az eperjesi lelkészeknek, 1544. április 21.). Lásd a 13. jegyzetet is.

¹⁷ Cf. Méliusz Juhász Péter: *Az egész keresztyéni tudománynak...* Debrecen 1562.

ezt meg.²¹ Béza teljesítette a kérést, előszót írt és 1573-ben megjelentette az iratot Genfben.²² Béza ebben a tárgyban fordult 1573. február 1-én Szegedihez anélkül, hogy tudta volna, hogy Szegedi már meghalt.²³

1570-ben érkezett Zürichbe, Béza ajánlólevelével Skaricza is, aki közeli kapcsolatban állt Szegedivel. Itt Bullinger mellett más jelentős hittudósokat is megismert. Kézenfekvő, hogy Szegedi munkájáról részletesen beszámolt a zürichi teológusoknak. Végül Bullinger ajánlotta neki, hogy a telet (1570–71) töltse Bázelen.²⁴ A bázeli egyetemen megismerte Grynäus Johann Jakobot (1540–1617), az ószövetség tanárát, akivel együtt később kiadta Szegedi Kis István műveit.²⁵ Grynäus Johann Jakob, az egykori budai tanár Grynäus Simon fia, sűrű kapcsolatot ápolt számos magyarral, Szegedi Kis István családjával is. Az ifjú Szegedi 1584 februárjában iratkozott be a bázeli egyetemre.²⁶

Gwalther Szegedi Kis István halálára írt gyászverse a *másik* világos utalás arra, hogy Szegedi nemcsak Magyarországon, hanem a református Svájc fő képviselői számára is a magyar protestantizmus jelentős személyisége volt. Érdekes, hogy Gwalther Méliusz halálára csak négy distichont, Szegedi halálára viszont huszonkilenc distichont írt. Habár Méliusz Svájccal tartott közvetlen kapcsolatai sokkal intenzívebbek voltak, úgy látszik, a zürichi egyházi képviselők, főként Gwalther, Szegedi munkálkodásának tulajdonítottak nagyobb jelentőséget. Ez nem csak a gyászversek különböző hosszúságából derül ki, a gyászversek tartalmi értékelése is ezt igazolja.

V. A Szegedi Kis István és Méliusz Juhász Péter halálára írt két gyászvers

A két gyászvers eredeti latin szövege és distichonban készült magyar fordítása nyomtatásban itt jelenik meg először. Időrendben először a Szegedi Kis halálára írt gyászvers következne, s csak azután a Méliuszé. Bizonyosnak látszik viszont, hogy Gwalther a Méliuszét írta hamarabb, mert ez a D 152-es kötet 115. lapján található, a Szegedi Kisé pedig csak a 116. lapon kezdődik.

²¹ Skaricza Máté svájci tartózkodásáról részletesen beszámol a *Vita Segedinis*ben, amelyet Szegedi *Theologiae sincerae loci communes* című műve (Bázel 1585) elé csatolt. Ebben a *Vita Segedinis*ben többször utal a Bézával ápolt jó kapcsolatára.

²² Cf. *Assertio vera de Trinitate*, Genf 1573.

²³ Cf. Béza Szegedi Kis Istvánnak, 1573. február 1-én. Lásd Aubert Hippolyte, Dufour Alain et alii (ed.): *Correspondance de Théodore de Bèze*. XIV. (1573), Genève 1990. 25–28.

²⁴ Cf. Skaricza Bullingernek, 1570. december 23-án, StAZ: E II 367, 499–500. (cf. Zsindely Endre: Magyarok levelei a zürichi egyházhoz. *Studia et acta ecclesiastica* III. 966–968.).

²⁵ Cf. Bucsay Mihály: Szegedi Kis István Speculum. *Studia et acta ecclesiastica* III. 158 kk.

²⁶ Cf. Bucsay: i. m. 162.; Szabó András: *Johann Jakob Grynäus*. Szeged 1989.

Gwalther Rudolf gyászverse Szegedi Kis István halálára²⁷

Cum tristem Stephanus mortem Segedinus obiret,
Christicolae Stephanus prima corona gregis,
Pannonis ingenti turbata Ecclesia luctu,
Cum gemitu et lachrymis talia verba dedit.
Infelix ego quos bone Christe reservor in usus,
Quae vitam toties iam moribunda traho?
Cur toties fidis, quos das, pastoribus orbor?
Vulneror, at medicam fert mihi nullus opem.
Ille tui verbi segetes qui primus in arvis
Excoluit nostris, en Segedinus obit.
Atqui ego non paruo de Turcis aere redemptum
Hunc aequo poteram dicere iure MEVM
ET MEVS²⁸ hic dici, et MEVS²⁸ usque manere volebat,
Inuitum inuitae cur mihi Christe rapis?
Da veniam, tuus ille fuit, tuus est, vt et ipsa
Sum tua, quem dederas, tu tibi iure petis.
Non etiam inuideo, quod cura liber ab omni,
Nunc recipit fidei praemia digna suae.
Dignus erat, coeli qui dudum tecta subiret,
Maior at in terris illius usus erat.
Ecce pharetrati circumstant undique Turcae,
Atque cient saeui praelia dura Getae.
Romuleaque simul mihi Praesul ab urbe minatur.
Cumque armis dubios miscet ubique dolos.
Jamque mihi dulces trepidant circum ubera nati,
Dum metuunt vulpes, dum metuuntque lupos.
Quid, quod grandisonam tristi ferrugine stragem
Nuntiat Arctoo multus ab axe fragor²⁹?
Quique alibi surgunt vrentes flatibus Euri,
Dira mihi miserae bella famemque ferunt.
Noverat haec longo doctus Segedinus ab usu,
Arceri posset qua ratione mala.
Noverat ille mihi venturos dicere casus,
Moestaque³⁰ consilio corda levare pio.

²⁷ Szegedi Kis István 1572. május 2-án Ráckevén halt meg.

²⁸ A kiemelt szavakat Gwalther nagybetűkkel írta.

²⁹ Gwalther *fragort* írt az eredeti *pavor* helyett.

³⁰ *moestaque* ugyanaz mint *maestaque*.

Noverat ille truces dictis mollire tyrannos,
Et docta saevas frangere voce minas.
Ille feros sanctis arcebat ouilibus ursos,
Saepius et rabidos terruit ille lupos.
Ille Sophistarum poterat dißolvere nodos,
Et propriis vulpes ille queare strophis.
Haec mihi quis posthac praestabit, morte peremptus
Praepropera quando, mi Segedine, iaces?
Non Segedine iaces, sed summo vivis Olympo,
At mortem nobis haec tua vita parit.
Vive tamen felix, vive o Segedine perennis
Cum Christo: tibi enim vivere Christus erat.
At te Christe precor, te Christe salutifer oro,
Respice, nec sponsam desere Christe tuam.
Pelle procul vulpes, et tectas detege fraudes,
Rumpe cito Sanctis retia tensa tuis.
Pelle lupos stabulis, ne sancta mapalia vastent,
Dispersae redeant fac tibi rursus oves.
Jamque, rogo, miseris Segedinos suffice fidos
Christe, tui tangat quos pia cura gregis.
Fortiter aeterni qui spargant semina Verbi,
Ut nomen toto crescat in orbe tuum.
Haec mihi votorum summa est: tu iusta petenti
Annue, ut hae poßint pondus habere preces.

Elhullott a halállal szép koronája a nyájnak,
Melynek az égi kegyelmet felkent Istvánja hozá.
Sír Magyarország bús egyháza, siratja a pásztort,
Mint egykor – már félezer éve – Istvánt, a királyt.
Krisztusom, én boldogtalanul még mit cselekedjem,
Itt e halandó létben járok-e, kellek-e még?
Pásztor a nyájjal egyben az árvák terhe vivője,
Nincs az a gyógyír, melytől a földön enyhül e seb.
Ím, ki nekünk a szent Ige fényét hozta szívünkbe
Elsőként, Szegedi itthagya, rejti e sírbolt.
Márpedig én, ki nem törököktől húzom a zsoldot,
Hogy hatalommal változtassam igazzá azt, mi nem az,
S én legyek csak, ki oszt jogot és hirdet igazat,
Nem lehet, Krisztusom, részem a bosszúból itt sem?
Add nekem, értsem, ő a tied volt, és ugyanúgy lesz
Minden időben földön, az égben Nálad a jog.
Nincs a bosszúnak helye azért, ki megszabadulva
Földi tehertől, tiszta hitének nyerte jutalmát:

Méltó mennyei házra, ki élte földön a mennyet,
Ám ki siratja, tudja: szavának itt van a haszna.
Íme, szorongat minden irányból fegyver, az oszmán
Száz nyila röpköd, géta vitézek harci zajával
Római nagy seregek keverednek az úton,
És a hazug szó kézbeli fegyver, telve a tegze
Rút gonoszoknak, kik hízelegve róka-ravaszság,
Farkas-erőszak vad vegyülékét permetezik ránk.
Mit tehettek? Holttestek sokaságát látja szemem,
Szétszórt csontjaik ott aszalódnak a pusztán.
Délkeleten a háború vérszaga érzik a szélben;
Háború és éhség nyomoráról szól sok előjel.
Érteni látottak jeleit és mérni a súlyát
Mindannak, amitől fél, reszket az emberi szív,
Ő tanított, és úgy: a szavára szűnt remegés,
Nem volt többé már félelmes a zsarnok, a fegyver.
Ő tartotta a vad medvéket távol a nyájtól,
S farkas, a vérengző, menekült a szavától.
És ha az álbölcsek köteléke szoros volt,
Elvágván a csomót, megalázta saját szavaikkal.
Ám mondd, mit is ér számomra ez áldás mind, ha
Elragadott, Szegedi, tőlünk, de korán, a halál?!
Nem lehet itten e sírban a lelked, olümposzi csúcson,
Bár örök élted földi szemünk számára halál.
Boldogul élj, Szegedi, tetted s munkád maradandó,
Élj Krisztussal, Urad életed itt s odaát.
Téged imád, s Hozzád könyörög, Megváltóm az ajkam,
Nézz le reánk, hisz rég megígérted, el ne feledkezz,
Nyájadat őrizd sok hazug, álnok róka szavától,
Tépd el a hálót, melybe te szentid lába akadhat.
Úzd el a falkát messze a nyájtól, véd meg a tábort,
Messzire szétszórt kis juhainkat gyűjtsd ide ismét.
Kérlek, erősen, Uram, sok fájdalmát a hitéhez
Társítsd, hisz követőd az, ki a nyájra ügyel.
S még inkább, ki a földön az Ige magva vetője,
S szent nevedet hordja szerte a föld kerekén.
Ez legyen fájó bús szavaimnak mégis a vége:
Hallgass meg, az imámnak előtted súlya legyen.

(Fordította Péter Miklós)

Néhány megjegyzés a gyászversről:

Észrevehettük, hogy Gwalther Szegedi Krisztus igéje magvetéséért (9. és 55. sor) Pannoniában³¹ végzett munkásságának nagy jelentőséget tulajdonít, ezért nevezte őt „prima corona gregis Christicolae”-nek (2. sor). Ez az állítás azért érdekes, mert Gwalther, anélkül, hogy megnevezte volna, Szegedi Kis Istvánt összehasonlítja István királlyal. Az utóbbi a keresztyén Magyarország első királya, vagyis „prima corona”-ja volt az után, hogy István király édesapja, Géza nagyfejedelem, keresztyén hitre kezdte téríteni Magyarországot. Ezzel az összehasonlítással Gwalther azt akarta hangsúlyozni, hogy szerinte Szegedi Kis Istvánnak olyan nagy jelentősége volt a magyar reformációt illetően, mint István királynak a magyarországi keresztyénség kezdetét illetően.³²

Gwalther Szegedihez való érzelmi kötődése mutatkozik abban, hogy panaszkodik arra, hogy a hű pásztort elvették tőle. Ezért szól így: „Hogyan vezessem életemet?” (6. és 7. sor) Kevéssel később a „meus” birtokos névmással képzett kis szójátékkal még egyszer hangsúlyozta Szegedi Kis Istvánhoz való szellemi kötődését. Gwalther nagyon világosan megindokolta azt, hogy miért volna éppen most különösen fontos Szegedi, a hű pásztor és az első korona jelenléte? Egyrészt a törökök és géták³³ újra fenyegető veszélye, másrészt a római püspök veszélye, illetve az ellenreformáció (21 kk. sorok), mely ezekben az években világosan megerősödött Magyarországon és Erdélyben. Így 1571-től Báthory István erdélyi fejedelem vezette az ellenreformációs harcot. Gwalther tehát félt attól, hogy a még fiatal magyar reformációt („circum ubera”, 25. sor) újra megfojtják. Ezért volt olyan nagy a reformáció további terjesztéséért érzett aggodalma. Jeremiás próféta híres igéjét követve, hogy „észak felől tör rá a veszedelem”³⁴, Gwalther aggodalma bibliailag is indokolt (27kk. sorok). Végül ez aggodalom miatt forrón kéri Krisztust, hogy hű Szegedieket válasszon a nyomorult református magyaroknak (53. sor).

Gwalther prófétaként (33. sor), lelkipásztorként (34. sor), igehirdetőként (35 k. sorok), szabadítóként (37 k. sorok) és szónokként (39 k. sorok) dicséri Szegedit. Joggal gondolja ezt: „Ki fogja nekem ezeket a dolgokat a jövőben megmutatni?” (41. sor) Ezek a tömör észrevételek Gwalthernek Szegediről és munkásságáról szerzett pontos ismereteire utalnak. Gwalther zürichi hittudósokkal való

³¹ A humanizmus óta szokás volt Magyarországot egykori római nevéen említeni, s ez később is, főként költeményekben, sokszor előfordul. Ezért használta az első jelentős és híres magyar humanista, Csezmicei János (1434–1472) humanista névként a *Pannoniust* (Janus Pannonius).

³² Valóban megfelelő az összehasonlítás, mert ahogy István király nem elsőként térítette keresztyén hitre Magyarországot, úgy Szegedi sem első képviselője volt a magyar reformációnak.

³³ A géták a Dunától északra levő területen élt nép volt; valószínűleg a dákok törzsrókonai.

³⁴ Jer 1,14.

kapcsolatából és azok magyar levelezéséről folytatott beszélgetésekből vett tudomást Szegedi munkájáról és tanításáról.³⁵ Ám ezekből a tömör észrevételekből még nem lehet arra következtetni, hogy Gwalther Szegedi Kis Istvánnal levelezett. A költői retorikát nem szabad túlértékelni.

Gwalther Rudolf gyászverse Méliusz Juhász Péter halálára³⁶

Hungaricum nemo melius quo pavit ovile,
Nec melius Christi noverat ullus oves.
Saepe cui astutae struxerunt retia vulpes,
Saepe etiam immanes dira pericla lupi
MELIVS evasit vulpes dentesque luporum
Jam pedibus calcans monstra subacta suis.
Et tandem invenit requiem finemque malorum,
Dum summi melius vivit in arce poli.

Senki se' óvta így magyarok közt ezt a juhnyáját,
Krisztus Urunknak sok kicsinyét tanította.
Róka-ravaszság, farkas-erő neki nem akadály,
Hisz neve kétszeresen kötelezte a harcra:
Sorsa pecsétje: Melius=pásztor, melius=jobban³⁷.
Ám amidőn letiporta a szörnyet lába alá,
Mentve a várost, messzire űzve a rosszat előle:
Vége a harcnak, sírja fölött is mennyei béke honol.

Néhány megjegyzés a gyászversről:

A Méliusz halálára írt gyászverset mintegy uralja a „melius” latin középfokkal történő szójáték. Melius, a jobb. Senki sem ismerte jobban (melius) Méliusznál, a jobbnál, Krisztus juhait, de most Méliusz, a jobb, a mennyekben jobban (melius) él. Ez a gyászvers, a Szegedi halálára írt gyászvershez képest, viszonylag személytelen. Bár Gwalther itt még ugyanazokkal a metaforákkal él (farkasok [lupi], rókák [vulpes], hálók [retia] stb.), mint Szegedi esetében, de nin-

³⁵ Ez ismét utalás arra, hogy a magyarok zürichi hittudósokhoz intézett több levele elveszett, mert az általunk ismert levelekben ritkán van szó Szegedi Kis Istvánról.

³⁶ Méliusz Juhász Péter 1572. december 15-én halt meg Debrecenben.

³⁷ A mondanivalót híven érzékeltető fordítást úgyszólván lehetetlenné teszi az a tény, hogy a sírvers szerzője az elhunyt püspök nevének kettős jelentését használja fel, ez pedig magyarul visszaadhatatlan. Melius egyfelől a bonus, bona, bonum = jó jelentésű melléknév középfokának semleges neme („jobb”), illetve „jobban” jelentésű határozószó, másfelől az ovis és agnus szinonimájaként utal a bárányok pásztorának foglalkozására. A szótári jelentésnek a fordításban való megjelenítése kínál áthidaló megoldást. (A fordító megjegyzése)

csenek olyan állításai és megjegyzései, amelyek Méliusz és Gwalther között közelebbi szellemi kapcsolatra utalnának. Úgy látszik, Gwalther nem azonos módon kötődött Méliuszhoz mint Szegedihez, habár Paksi Mihály kérésének eleget tett, és gyászverset ír Méliusz halálára. Ezt a felismerést igazolja az is, hogy a Méliusz halálára írt gyászversben a valóban korai halálra utaló semmilyen panaszról vagy sajnálatról nincsen szó.

Már említettem, hogy Gwalther először a Méliusz halálára írt gyászverset. A „melius” középpokkal történő szójátéktól mint egyedi sajátosságtól eltekintve, kézenfekvő az a feltételezés, hogy a Méliusz halálára írt gyászvers mintegy előzménye annak, amelyet a Szegedi halálára írt.

VI. Összefoglalás

A zürichi központi könyvtárban őrzött Gwalther-gyászversek Szegedi és Méliusz halálára különös bizonyítékai annak, hogy a reformáció idején és a református egyház első megszilárdítása alatt élénk kapcsolatok léteztek Svájc és Magyarország között. Habár Gwalther csak szerény kapcsolatokat tartott fent magyarokkal, egyrészt mégiscsak jól volt értesülve a magyarországi és az erdélyi egyházi helyzetről, Bullinger és munkatársai révén, másrészt ő maga ismert személyiség volt sok magyar számára. Ezért kért Paksi nemcsak Bullingertől és Simlertől gyászvereket, hanem Gwalthertől is.

Mind a két gyászversben szó van Szegedi és Méliusz kora magyar református egyházának nehéz helyzetéről, de kifejezést kapott Gwalthernek a magyar reformáció további megszilárdításáért, illetve az erősödő ellenreformációs mozgalmak miatti személyes aggodalma is.

Gwalther szellemileg és lelkileg erősebben kötődött Szegedihez. Az ő halálára írt gyászvers hathatós bizonyítéka a reformáció legnagyobb magyar szisztematikusa iránti megbecsülésének.

Rövidítések:

ZBZ = A zürichi központi könyvtár (Zentralbibliothek Zürich)

StAZ = A zürichi állami levéltár (Staatsarchiv Zürich)

SzMÍÉM = Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, 14 kötet, Budapest 1891–1914.

Ki állja meg a helyét? Csak az, akinek nem a maga okossága, elvei, lelkiismerete, szabadsága, erényessége jelenti minden dolgok legvégső mértékét, hanem mindezeket kész feláldozni, amikor hitben és egyedül Istenben való hűségben engedelmes és felelős cselekvésre van hivatva; a felelős ember, akinek élete semmi más nem akar lenni, mint felelet és válasz Isten kérdésére és hívására. Hol vannak az ilyen felelősök?

Dietrich Bonhoeffer: *Börtönlevelek*. 11.